

- von Humboldt // Über die Sprache. Reden von der Akademie / [hrsg., kommentiert u. mit einem Nachw. Vers. V. J. Trabant]. — Tübingen, Basel, 1994. — S. 52–81.
16. Kuryłowicz J. The evolution of grammatical categories / J. Kuryłowicz // Diogenes 51. — 1965. — Number 51. — P. 55–71.
17. Lehmann Ch. Thoughts on Grammaticalization / Ch. Lehmann. — München: Unterschleissheim; Newcastle : Lincom Europa, 1995. — 192 pp.
18. Lindqvist Ch. Zur Entstehung von Präpositionen im Deutschen und Schwedischen / Ch. Lindqvist // Linguistische Arbeiten, 311. — Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1994. — 323 s.
19. Meillet A. L'évolution des formes grammaticales / A Meillet // Scientia (Rivista di Scienza) 12. — Number 26, 6. — 1912. — S. 384–400.
20. Nübling D. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels / D. Nübling, A. Dammel, J. Duke, R. Szczepaniak. — Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2006. — 291 s.
21. Stolz Th. Grammatikalisierung und Metaphorisierung / Th. Stolz // Sprachdynamik. Auf dem Weg zu einer Typologie sprachlichen Wandels / [hrsg. V. Benedikt Jeßing]. — Bochum : Brockmeyer, 1994. — Vol. II. — S. 9–42.
22. Szczepaniak R. Grammatikalisierung im Deutschen. Eine Einführung / R. Szczepaniak. — 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. — Tübingen : Narr, 2011. — 219 s.

O. Posobchuk

PREPOSITIONALIZATION IN GERMAN

This article is devoted to analysis of grammaticalization processes in the function area of German prepositional equivalents, its characteristic features. Author considers main principles of the theory of grammaticalization and, particularly, prepositionalization, application thereof to examination of prepositional equivalents of words in German.

Keywords: grammaticalization, grammaticalization process, equivalents of words, prepositional equivalents of words.

Матеріал надійшов 06.11.2012.

УДК 81'373.23(477.42–22)

Потаржевська О. М.

ПОХОДЖЕННЯ І СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ СЕЛА ШВАЙКІВКА БЕРДИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто основні шляхи походження прізвищ жителів окремого населеного пункту, звернено увагу на форманти, за допомогою яких вони були утворені, підкреслено потребу дослідження етимології антропонімів невеликої території для виявлення тенденцій формування українського антропонімікону в цілому.

Ключові слова: прізвище, онім, походження антропоніма, апелятивна та пропріальна лексика, антропонімійна система.

Прізвище як елемент антропонімійної форми української мови, попри своє відносно недавнє виникнення, має різні шляхи походження. Його етимологія пов'язана з утворенням і функціонуванням певних апелятивних та пропріальних назв у конкретній місцевості. Визначення етимології власних імен жителів окремого населеного пункту дає можливість окреслити загаль-

ні тенденції розвитку антропонімії української мови.

Питання про походження прізвищ привертає увагу широкого кола дослідників у сучасній антропоніміці. Ця тема була об'єктом зацікавлення у багатьох монографіях, дисертаціях та статтях. Тут варто згадати і праці, створені кілька десятиліть тому, але які не втратили свою актуальність

і донині: Ю. К. Редька («Сучасні українські прізвища», 1966 р. [15] та «Довідник українських прізвищ», 1969 р. [14]), М. Л. Худаша («З історії української антропонімії», 1977 р. [18]), П. П. Чучку («Антропонімія Закарпаття», 1970 р. [20]), Л. Т. Масенко («Українські імена та прізвища», 1990 р. [12]). Також було захищено чимало дисертацій, у яких дослідники ставили за мету віднайти шляхи походження прізвищ на певній території та в конкретний період: Ю. Б. Бабій («Прізвища сучасної Наддніпрянщини», 2007 р. [1]), Ю. І. Блажчук («Антропонімія Уманщини XVII — XXI ст.», 2008 р. [3]), Л. В. Яшук («Антропонімія Житомирщини XVI — XVII ст.», 2008 р. [22]). Окремі аспекти походження українських прізвищ висвітлено у статтях таких авторів, як Л. В. Литвинчук («Ідентифікація особи на Житомирщині на початку XVII ст.») [10], В. В. Лучик («Походження прізвища *Лучик*») [11] та інші.

Метою цієї статті є дослідити основні шляхи походження українських прізвищ на прикладі антропонімічних одиниць говірки села Швайківка Бердичівського району Житомирської області.

Матеріалом для дослідження стали 185 сучасних прізвищ жителів зазначеного населеного пункту.

Потребують уваги деякі факти, пов'язані зі становленням прізвища в українській антропонімічній системі. Уперше прізвища виникли на півночі Італії в X — XI ст., що була на той час економічно розвинутою частиною Європи, і поступово поширилися в інших країнах [13, 19]. Немає одностайної думки про шляхи формування і час становлення українських прізвищ. М. Л. Худаш стверджує, що про «українські прізвища в сучасному розумінні цього терміна можна говорити (і то умовно), лише починаючи з 30-х років XIX ст., відколи на всій українській етнічній території з'явилося кодифіковане право і відповідні правила користування особовими назвами» [19, 36]. З ним не погоджується М. А. Жовтобрюх, говорячи про те, що «прізвища як категорія лінгвістична, лексична в більшості народів, у тому числі й українців, виникають і стабілізуються в суспільно-мовній практиці задовго до того, як запроваджується державна кодифікація відповідних звичаєвих правил користування особовими найменуваннями» [8, 82]. Українські прізвища здебільшого утворилися від прізвиць, а початково від апелятивних назв, і лише після цього прізвище почало передаватися у спадок. Адже існували додані до імен особові назви й у XIII ст., але вони, очевидно, не переходили у спадок, а тому не мали основної ознаки прізвищ. Зокрема, Л. Т. Масенко зазначає, що «додаткові до індивідуального імені особові на-

зви, зафіксовані в староукраїнських пам'ятках, ще не можна вважати прізвищами в сучасному розумінні цього слова». Вони, на її думку, «не мали головної ознаки сучасного прізвища — не були спадковими найменуваннями, які у єдиній незмінній формі переходили від батька до сина» [12, 21].

У грамотах XIV — XV ст. були зафіксовані деякі прізвища в сучасному розумінні: це особові назви привілейованих прошарків суспільства. Очевидно, що відомі князі Чорторійські, Вишневецькі, Острозькі були зацікавлені в офіційній передачі нащадкам майна, а з ним й відомого прізвища. Згодом почали з'являтися й прізвища у міщан, діяльність яких вимагала зазначення прізвищ. І лише найбільша частина населення українських земель — селяни, крім імені, ще не мали успадкованих особових назв, проте в них могли існувати прізвища, що передавалися від батька до сина, отже, мали основну ознаку прізвищ — спадковість, але вони не були офіційно кодифіковані. З погляду кодифікації важливим було доручення Петра Могили священникам записувати прізвища в метрики народжених, одружених та померлих. Поступово (до другої половини XIX ст.) за українськими селянами закріпилися постійні родові прізвища [5, 32–33].

Варто зазначити, що прізвища традиційно розглядають у двох аспектах: лексико-семантичному та структурно-словотвірному. Щодо першого, то Ю. К. Редько тут досить вдало покласифікував прізвища за походженням. Він вказує на те, що матеріалом для утворення прізвищ були чотири основні джерела: 1) імена; 2) назви місця проживання і походження; 3) назви постійного заняття (професії); 4) індивідуальні ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) першого носія прізвища [14, 34].

Цю класифікацію далі використано для з'ясування походження прізвищ жителів села Швайківка. У відсотках вона має такий вигляд: 1) від імен — 30,8%; 2) від назв місця проживання і походження — 8,1%; 3) від назв постійного заняття (професії) — 19%; 4) від назв індивідуальних ознак (фізичних, психічних та інших властивостей) першого носія — 22%. Походження приблизно 20,1% прізвищ ще потребує уточнення.

Відіменні прізвища. Отже, від імен походить 57 або 30,8 % прізвищ жителів села. Основою для їх творення традиційно були чоловічі імена, адже, як відомо, батько був головним у сім'ї, саме тому стало традицією називати дітей батьковим іменем. Цілком імовірно, що найбільше прізвищ утворилося від найпоширеніших у селі імен, таких як *Іван (Іванченко, Іванько), Кузьма (Кузьменко), Михайло (Михайлюк, Михалюк), Наум (Науменко, Наумчук), Прокіп (Прокіпенко,*

Прокопчук). Тож спробуємо класифікувати їх, звертаючи увагу не лише на лексико-семантичні, а й на морфемно-словотвірні особливості.

1. Прізвища, утворені від імені батька за допомогою патронімічного суфікса *-ович*. Л. Т. Масенко говорить про те, що «оскільки імена по батькові цього типу побутували в середовищі шляхти і міщанства, слід припускати, що й у ролі спадкових родових назв найменування на *-ович*, *-евич* закріпилися насамперед серед привілейованих верств населення» [12, 23]. До таких відносимо *Олександрович* від *Олександр* («мужній захисник людей» [16, 84]). Тобто можемо припустити, що прізвище цього типу могло належати доволі заможній та знаній у суспільстві людині, очевидно, що синові *Олександра*. Цікаво, що мешканці села Швайківки ставлять наголос у цьому прізвищі на четвертому складі від початку, а в імені *Олександр* та патронімі *Олександрович* — на третьому складі.

2. Найбільшого поширення у Швайківці набули прізвища з суфіксами *-ук* (*-юк*), *-чук* та *-енко* (*-енко*). Вони утворилися у зв'язку з широким побутуванням у розмовному стилі назв молодих осіб від імені батька або ж його професії.

Прізвища, утворені за допомогою суфікса *-ук* (*-юк*), найбільш поширені в Західній Україні [12, 26]. Це типові особові назви зі значенням «чий син?». На людину могли вказувати так: «Он пішов малий *Матвійчук* (тобто, «син *Матвія*)». А вже пізніше ця особова назва почала передаватися від батька до сина. Так виникли прізвища цього типу. Вони походять від імен, як більш старовинних, так і тих, якими й тепер користуються жителі села: *Гаврило* — *Гаврилюк*, *Климко* — *Климчук*, *Левко* — *Левчук*, *Мартин* — *Мартинюк*, *Михайло* — *Михалюк*, *Михайлюк*, *Наумко* — *Наумчук*, *Роман* — *Романюк*, *Самсон* — *Самсонюк*, *Трохимко* — *Трохимчук*, *Федір* — *Федюк*, *Якимко* — *Якимчук*.

Ще одну групу складають прізвища на *-енко* (*-енко*). Утворені від імен, вони, на відміну від попереднього типу прізвищ, поширені більше в Центральній та Східній Україні [12, 26]. Маємо досить велику кількість прізвищ і у селі Швайківка: *Денис* — *Денисенко*, *Іван* — *Іванчик* — *Іванченко*, *Кузьма* — *Кузьменко*, *Лукаш* — *Лукашенко*, *Мусій* — *Мусієнко*, *Наум* — *Науменко*, *Омелько* — *Омельченко*, *Павло* — *Павленко*, *Прокіп* — *Прокопенко*, *Сидір* — *Сидоренко*, *Хома* — *Хоменко*. Перший носій колишнього ще прізвища *Костюченко*, очевидно, був сином *Костюка*, а останній мав батька на ім'я *Кость* (скорочено від *Костянтин*).

3. Зафіксовані і прізвища, утворені за допомогою суфіксів присвійних прикметників *-ів* (*-ов*), *-ев* (*-ев*). Ще в XVI ст. вони функціонували як літературні в українській мові. Такий антро-

понім, як *Жданов*, очевидно, походить від вже забутого давньоруського імені *Ждан*. Теж досить давнє походження має прізвище на *-ев* *Агеєв*. П. П. Чучка в «Історико-етимологічному словнику» говорить про біблійне ім'я *Агій*, яке в Україні має відповідник *Огій* (звідси — *Огієнко*), а в російському та болгарському варіантах — *Агей* [21, 36]. Очевидно, що прізвище походить від цього старовинного імені.

4. Прізвища, утворені від зменшено-пестливих форм власного імені, теж мають місце в антропоніміконі с. Швайківка. Так, *Павлусь* лагідну назву одержав від *Павла*. Крім того, до цієї групи додаємо ще й утворене від старовинного імені *Давид* (від «коханий», «улюблений» [16, 54]) — *Давидчик*, а також від *Іван* — *Іванько*, *Потан* — *Потанко*.

Не можна знайти вірогідну етимологію прізвища *Бенедик*. Не було натяку на його джерело походження й у словниках. Можна припустити, що спочатку це було ім'я *Бенедикт*, а вже потім відбулася втрата останнього приголосного. *Бенедикт* (через польську мову запозичене з латинської) — латинське особове ім'я *Benedictus* утворене з дієприкметника *benedictus* «благословенний», до складу якого входить прислівник *bene* «добре» (пов'язаний з латинським прикметником *bonus* «добрий») і пасивний дієприкметник *dictus* від дієслова *dicere* «говорити» [7, 167].

Дещо окремо від патронімічних утворень перебуває прізвище *Мовчан*, яке належить до найдавніших відапелятивних імен. На перший погляд, воно схоже на похідне від прізвища людини, яка не любить розмовляти. Але Л. Белей подає його як ім'я того часу, коли дитину називали за її особистими фізичними та психологічними рисами [2, 21]. Сюди ж можемо віднести й прізвище *Величко*. Очевидно, що воно є похідним від такого ж давнього імені. Так могли назвати дитину з побажанням рости великим. Відповідний побажальний зміст прихований у багатьох давніх іменах, а від них і в прізвищах.

І зовсім незначна кількість прізвищ утворена від жіночих імен. Це здебільшого траплялося тоді, коли батько був невідомий, гинув десь на війні або ж зникав безвісти. Тоді весь тягар виховання і забезпечення сім'ї всім необхідним брала на себе мати. І дітей називали її іменем. З дещо глузливим підтекстом так могли назвати чоловіка, який мав дуже м'який характер, або ж статус його дружини був вищий у сім'ї. Серед усіх прізвищ жителів села Швайківка знайдено лише одне, яке може походити від жіночого імені. Це прізвище *Ганоль* — від *Ганна*.

Прізвища, утворені від назв місця проживання та походження. Часто, коли до певного населеного пункту приїжджали якісь незнайомі

люди, їх могли назвати відповідно до того, звідки вони прибули або ж хто вони за національністю. Така особова назва передавалася від батька до сина. Таким чином, утворювалися прізвища від назви місцевості, де проживав або звідки походив основоположник роду. Можна також класифікувати прізвища цього типу.

1. Існує група особових назв, що позначали національність предка. Так, *литвинюк*, за «Словником української мови» Б. Д. Грінченка, це «литовець» або ж «білорус» [6, 204]. Можна припустити, що приїхав до села чоловік із Литви і прозвали його *Литвином*, а вже до його сина зверталися *Литвинюк*, що потім переросло у прізвище. А *циганчук* — це «син цигана», хоча людину могли називати так за якісь певні характерні ознаки, притаманні представникам цієї етнічної спільноти. Тут знову ж таки спрацьовують типові для українських прізвищ патронімічні суфікси *-ук* (*-юк*), *-чук*. Сюди ж відносимо *Волосяк*, що, очевидно, походить від *волох* — «представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць». Термін прийшов через германське посередництво [7, 422]. Тоді *волосяк* означає «син волоха».

2. Окремий тип прізвищ ховає своє походження у назвах давніх руських племен. Так, *мазур* — це той, що проживав на Мазурах. П. П. Чучка в «Історико-етимологічному словнику» зазначає, що прізвище *Мазур* походить від етнічного *мазур* — «поляк із Мазурії», метафоричне значення якого — «неосвічена людина», «простак» [21, 354]. Щодо прізвища *Бойко*, то «Етимологічний словник української мови» повідомляє, що апелятив *бойко* походить від назви «середньокарпатської частини українського населення, утворене від вигуку «бой!» (*бойє*) — від «їй богу», характерного для місцевого діалекту» [7, 223]. Б. Д. Грінченко зазначає, що *бойко* — це горець-малорос з Галичини, житель «погір'я» Стрийського та Самборського районів [6, 97]. На думку П. П. Чучки, *Бойко* — це слов'янське ім'я, співвідносне з іменами *Боян*, *Боя*, *Бойо*, *Богдан*, *Богослав*, *Борислав* [21, 78]. Тут можемо згадати й прізвище *Поліщук*, утворене від *поліщук* — «виходець з Полісся».

3. Останній підтип, який варто розглянути у цьому контексті, — прізвища, утворені від топонімічних назв. Колись в Україні існували невеликі поселення — слободи, жителі яких мали деякі привілеї, пов'язані зі зменшенням податків та відсутністю панщини. Очевидно, прізвище *Слободинюк* походить саме від прізвиська людини, яка жила у такому поселенні, а оскільки тут має місце патронімічний суфікс *-юк*, то «слободинюк» міг бути «сином «слободина»» Хоча тут можна припустити і відтопонімічне походження: сусіднім селом Швайківки є Слободище. Сю-

ди можна віднести й прізвище *Закревський*. Ю. А. Федосюк вважає, що це російсько-польське прізвище. Походить воно від польського «за кревом», тобто так говорять про людину, яка має помешкання за чагарником [17].

Серед прізвищ, які походять від топонімічних назв, виокремлюють ті, що безпосередньо вказують на населений пункт, зокрема *Васильківський* (<м. Васильків), *Литецький* (<м. Литецьк).

Прізвища, похідні від назв постійного заняття (професії) та соціальної належності людини. Ці прізвища, утворені за соціальною належністю або від назви постійного заняття, вказують на особливості назв певних професій та роду занять українців. А оскільки періодом становлення українських, зокрема, селянських прізвищ вважається кінець XVII — XVIII ст., то можна зробити висновок, що ті з них, які були утворені від назв постійних занять або ж етимологія яких пов'язана з соціальним розшаруванням, відображають картину існування та функціонування суспільства того часу.

Здебільшого прізвища цього типу виникали, коли перший носій належав до певного стану або ж мав ту чи іншу професію, але траплялися справді курйозні випадки, коли прізвищем *Король* могли назвати звичайного селянина, який ніколи не носив корони на голові і не жив у царських палатах. Ще варто зауважити, що оскільки особові назви надавались особі, щоб якимось виокремити її з-поміж певної спільноти людей, то не могло, наприклад, з'явитися на Запорізькій Січі прізвисько *Козак*. Цей апелятив мав місце у якомусь населеному пункті, де не жили запорожці. Коли в таке поселення заїде козак, до нього неодмінно причепиться відповідне прізвисько.

Існували професії, які переходили з покоління в покоління, тому і прізвища, утворені від їхніх назв, легко передавалися нащадкам, а потім ставали спадковими [25, 33–34]. Отже, можна простежити цілі династії ковалів, шевців, кравців, які увіковічили себе у прізвищах, що походять від назв цих професій.

Цей тип антропонімів дає можливість повніше уявити суспільне життя в різних аспектах. Так, уже згадана особова назва *Слободинюк* вказує на селянина, який проживав у слободі, тобто в селі, звільненому від певних податків і панщини [25, 37], отже, мав більше прав чи вольностей, ніж звичайний житель села.

Варто звернути увагу і на прізвища, утворені від назв адміністративних посад. Сільського голову називали *війтом*, адже в тих містах, які не мали магдебурзького права, очільником міської влади був не бургомістр, а *війт*. Крім того, Б. Д. Грінченко наводить ще одне значення цього слова, а саме: *війтом* називали ще й одного з суд-

дів «у старому українському міському суді». *Ві-йтенко* — це «син вїта» [6, 287]. Можемо припустити, що прізвище *Войченко* утворилося від апелятива «вїтенко». Проте це тільки припущення. Сюди ж можемо віднести й *Войтович*. Помічниками вїта були присяжні. Очевидно, саме від назви цієї адміністративної посади утворилося прізвище *Присяжний*. Ю. К. Редько говорить про те, що «ярига» — це «дрібний адміністративний діяч» [15, 39]. Подібне значення можна знайти й в одному з російських етимологічних словників. Так, прізвище *Яригін* (а саме ця особова назва нас цікавить) там тлумачиться як таке, що походить від назви «поліцейського служителя», але незначної дрібної посади. Щоправда, автор словника наводить інше значення цього прізвища, а саме — батрак або ж людина поганой поведінки, п'яниця, жебрак [17]. Про щось подібне говорить С. Б. Веселовский. Він пояснює, що *ярига* — це «чорнороб, гульгій, який живе на вулиці» [4].

Оскільки українським чоловікам потрібно було відслужити певну кількість років у війську (австрійському чи російському), то й не дивно, що існують прізвища, походження яких, очевидно, пов'язане з військовою службою. Так, *гусар* — це «той, хто служив у відповідному типі війська». Звідси й прізвище *Гусар*. Цікаве твердження наводить П. П. Чучка в «Історико-етимологічному словнику». Крім попереднього трактування, він звертає увагу на те, що для якоїсь частини *Гусарів*, передусім для тих, які мають пом'якшене *-рв*, твірною основою могла стати місцева особова назва *гусар* — «хлопець, що дглядає гусей». Або ж іще цікавіше: зазначене прізвище могло утворитися від діалектної назви самця гуски *гусарь* [21, 167]. Щоправда, дослідник подає можливі варіанти етимології саме закарпатських прізвищ.

Прізвища, які походять від назв професій людей, є чи не найбільш поширеним типом. Так, на ковальство як професію опосередковано вказує прізвище *Ковальчук*. Деякі прізвища жителів села Швайківка походять від назв людей за родом занять, пов'язаним із харчовою промисловістю та ремеслом. Так, *Мельничук* похідне від апелятива *мельничук* — «син мельника», тобто людини, яка працювала у млині; *Олійник* від *олійник* — це той, хто займався виготовленням олії. Власника паперової фабрики або ж торгівця папером, напевно, називали *папірником*, звідси й особова назва *Папірник*. Бодні («діжка з кришкою», «різновид вулика») та бочки майстрували боднарі; але у слові *боднар* та у похідних спостерігаємо метатезу, тому утворилося *бондар*, звідси й прізвище *Бондар* [7, 221–222, 228]. Відомо, що в Україні було поширене гончарство — виготовлення глиняних виробів. Як наслідок, сьогодні

функціонує прізвище *Гончарук*. Але ця особова назва, коли ще була апелятивом, не позначала безпосередньо майстра та продавця виробів із глини, а його сина або ж молодшого учня. *Коваленком* називали «сина коваля». Те саме значення має й *ковальчук* з одним лише додатком: так прозивали і молодого підмайстра. Від цих апелятивів і походять відповідні прізвища. Прізвище *Колесник* — утворене від *колесник* — це людина, яка, очевидно, займалася виготовленням та ремонтом коліс. Кравецьку професію мали предки носіїв прізвища *Кравчук*. Ю. А. Федосюк говорить про те, що *котляр* — це людина, яка виготовляла мідний посуд, самовари та інші металеві вироби [17]. Предок *Котляра* міг також бути котельним майстром. Шиттям та лагодженням різного взуття займався швець, звідси два прізвища і в селі Швайківка: *Шевчук* і *Шевченко*; *шевченком* називали, окрім «сина шевця», і його помічника. Прізвище російського походження *Сенельников*, можливо, походить від «синельник» — «той, що фарбує тканини в синій колір» [17].

Прізвище *Огороднічук*, можливо, походить від російського «огородник» — людини, яка вирощувала овочі, на своєму городі; *Огороднічком* могли називати сина «огородника». Основа прізвища *Кучеренко* має значення, пов'язане з якоюсь індивідуальною рисою першого носія — з зачіскою, або ж існувала назва панського візника — *кучера*. *Кучеренко* міг бути сином цієї людини.

Прізвище *Толмачов*, очевидно, походить від *толмач* — старовинний усний перекладач [17]. Причетність до релігії має прізвище *Гуменюк*. *Гумен* — це, за словником Б. Д. Грінченка, те ж саме, що й *ігумен* — назва церковної особи [6, 412]. *Гуменюк* — це син гумена.

Цікавими є прізвища, що походять від назв професій, що зникли чи зазнали змін. Так, *Коновалюк* походить від апелятива *коновалюк* — син коновала, а останній — це простий, невчений кінський лікар, іншими словами, знахар, який допомагав лікувати тварин [15, 62].

Прізвища, утворені від назв індивідуальних ознак першого носія. Інколи прізвиська мали протилежний внутрішній зміст. Так, предок носія прізвища *Красивий* міг бути зовсім не гарним на вроду, а таку особову назву отримав дещо з глузлигим підтекстом [15, 65].

Отож, спочатку варто звернути увагу на назви, що позначають фізичні ознаки перших носіїв. Люди, високі на зріст, отримували прізвисько *Довгалюк* <*довгаль* — «високий і худий чоловік» [6, 61]; люди низькі на зріст — *Куць*. *Губенко* — дитина того, хто міг мати якусь ваду, пов'язану з відповідною частиною тіла або ж просто «мав дуже довгий язик», тобто багато говорив. Залежно від того, яка в людини зачіска, її нарикали *Пе-*

лехом, Лисюком, Кучеренком. Руда людина отримувала прізвисько, що дало декілька різновидів прізвищ серед носіїв села Швайківки: *Рудий, Рудик*. Молоду, фізично сильну людину могли прозвати *Зарембою*. Це фактично запозичення з польської — від *zarebach* «забіяка», «заводіяка», «дроворуб», «рубача», що походить від *rabac* «рубати» [7, 238].

Цікавими є і прізвища, похідні від назв психологічних ознак людей. Прізвище *Любченко* походить, можливо, від *любчик* — лагідної назви людини. Те ж саме можемо сказати про прізвище *Голубко*. Апелятивом *голубко* називали або «голуба», або лагідну людину. Для села Швайківка характерним є те, що тут знаходимо групу прізвищ, які походять від назв психологічних ознак, що надавалися людині, яка любила погуляти, побешкетувати. До таких відносимо *Гайдено* — від *гайденко* — «син гайди» а *гайда* — «гультай». А першим носієм прізвища *Драчук* була людина, яка, можливо, займалася обдиранням інших людей (тоді це міг бути якийсь лихвар, здирник), або ж знімала шкіру з забитих тварин. Прізвище *Ковтач* могло походити також від назви індивідуальної ознаки носія, проте етимоло-

гічний словник подає слово *ковтач* у значенні «дятел» або ж «повзик» — живе у гнізді після дятла. *Ковтач* — очевидно, тому що схожий на дятла, який постійно стукає [7, 487]. З іншого боку — це могло б бути звичайне прізвисько людини, яка якимось специфічно споживає їжу.

У підсумку констатуємо, що прізвища жителів села Швайківка засвідчені за чотирма основними джерелами походження: іменами, топонімічними назвами, за назвами професії, а також за індивідуальними ознаками першого носія. Найбільша кількість прізвищ утворилася від імені, професії, прізвиська чи соціального статусу батька за допомогою патронімічних суфіксів *-енко (-енко), -чук, -ук (-юк), -ов, -ев (-єв), -ович*, але водночас, як пише Р. Й. Керста, прізвисько батька могло передаватися синові у незмінній формі, ставши спадковою назвою типу сьогоденішніх прізвищ [9, 8]. Питання про походження прізвищ є досить складним, ще недостатньо дослідженим, але дуже важливим, оскільки аргументовані висновки щодо етимології прізвищ одного населеного пункту можуть дати поштовх до виявлення особливостей українського антропонімікону в цілому.

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Наддніпряниці : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Ю. Б. Бабій. — Одеса, 2007. — 22 с.
2. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Л. Белей. — К. : Темпора, 2010. — 128 с.
3. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII — початку XXI ст. : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Ю. І. Блажчук. — К., 2008. — 22 с.
4. Веселовский С. Б. Ономастикон [Електронний ресурс] / С. Б. Веселовский. — Режим доступу : http://bukvy.net/books/guman_nauki/49328-Onomastikon.-Drevnerusskie-ime-na-prozvischcha-i-fam.html.
5. Герасимчук В. А. Антропонімія: історія і сучасність / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. — Кам'янець-Подільський, 2002. — 152 с.
6. Грінченко Б. Д. Словник української мови : в 5 т. / Б. Д. Грінченко. - К. : Горно, 1927. — Т. 1. — 428 с.; 1927. - Т. 2. — 439 с.; 1928. — Т. 3. — 479 с.
7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. — К. : Наукова думка, 1982. — Т. 1. — 632 с.
8. Жовтобрюх М. А. Про термін *прізвище* / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство, 1966. — № 4. — С. 82–86.
9. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування / Р. Й. Керста. — К. : Наукова думка, 1984. — 155 с.
10. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині на початку XVII ст. / Л. В. Литвинчук // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. — К., 2005. — С. 138–149.
11. Лучик В. В. Походження прізвища *Лучик* / В. В. Лучик // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. — К., 2005. — С. 147–153.
12. Масенко Л. М. Українські імена та прізвища / Л. М. Масенко. — К. : Знання, 1990. — 48 с.
13. Никонов В. А. Географія фамилия / В. А. Никонов. — М. : Комкнига, 2007. — 200 с.
14. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. - К. : Радянська школа, 1969. — 256 с.
15. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К. : Наукова думка, 1966. — 216 с.
16. Скрипник Л. Г. Словник власних імен / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. — К. : Наукова думка, 2005. — 335 с.
17. Федосюк Ю. К. Русские фамилии. Популярный этимологический словарь [Електронний ресурс] / Ю. К. Федосюк. — Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru/~книги/Фамилии.%Федосюк/>.
18. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. - К. : Наукова думка, 1977. — 198 с.
19. Худаш М. Л. З історії формування та становлення українських прізвищ / М. Л. Худаш // Мовознавство. — 1966. — № 2. — С. 37–46.
20. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. — Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. — 671 с.
21. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 с.
22. Яшук Л. В. Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст. : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. В. Яшук. — К., 2008. — 20 с.

Olesja Potarzhevskaja

ORIGIN AND WORD FORMATION OF SURNAMES OF THE VILLAGE SHVAJKIVKA OF BERDYCHIV DISTRICT OF ZHYTOMYR REGION

The paper deals with the inhabitants' surnames main ways of origin in the definite settlement. The attention is paid to formants that formed the surnames, the necessity to research the antroponyms etymology is proved, and the importance to explore such units on the small territory to find out specific tendencies of Ukrainian antroponymy is shown.

Keywords: surname, onim, origin of antroponyms, appellative and proprial vocabulary, antroponymical system.

Матеріал надійшов 19.10.2012.

УДК 81–119

Соловійова В.-О. В.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ І ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті окреслено панораму поглядів на сутність і статус когнітивної лінгвістики в контексті історії зародження й інституалізації цього дослідницького напрямку. Зокрема увагу приділено терміну «когнітивна лінгвістика» в розробках американських лінгвістів. Також описано специфіку функціонування американської теорії в працях європейських теоретиків, де це поняття розширилося і ускладнилося. Наголошується важливість конкретизації терміну, розмежування «американської» чи англо-мовної і східноєвропейської чи «російськомовної» традиції лінгвістичного когнітивізму.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна граматики, концептуалізація, семантика, лінгвоконцептологія, термінологія.

Поняття «когнітивна лінгвістика», незважаючи на звучність і регулярну відтворюваність цієї терміносполуки, викликає неоднозначне сприйняття у фахових колах. На відміну від когнітивістики (когнітології, когнітивної науки), яка вже отримала міцний ґрунт у багатьох сферах знання, когнітивна лінгвістика як її частина наразі має численні, часто суперечливі трактування статусу і місця серед інших мовознавчих підходів. Під питанням, найперше, опиняється дисциплінарний статус того, що прийнято називати «когнітивна лінгвістика». Щоб отримати об'єктивне уявлення про статус і сутність когнітивної лінгвістики, звернемося до історії виникнення і розвитку цього поняття та окреслюваних ним ідей у працях лінгвістів, які вже здобули статус класиків цього напрямку, а також представників так званого другого покоління лінгвістів-когнітологів.

Сучасна американська дослідниця С. Кеммер у своїй статті «Когнітивна лінгвістика: історич-

не підґрунття» найвпливовішими дослідниками у цій галузі назвала В. Чейфа, Ч. Філлмора, Дж. Лейкофа, Р. Ленгекера і Л. Талмі. На думку С. Кеммер, саме ці мовознавці своїми дослідженнями започаткували новий підхід до опису мови й лінгвістичної теорії [11]. Такий погляд поділяють більшість дослідників, серед яких автори-упорядники авторитетного видання «Оксфордський посібник з когнітивної лінгвістики» Д. Джірерте і Г. Кюйкенс, які називають Дж. Лейкофа, Р. Ленгекера і Л. Талмі — «ключовими фігурами» і «батьками-засновниками» когнітивної лінгвістики у кінці 70-х — початку 80-х років ХХ ст., але також виділяють ще два хронологічних кола когнітивних лінгвістів наступних поколінь. «Друга хвиля» — з кінця 80-х років минулого століття — склалася із ранніх прихильників, колег і перших студентів трійки засновників. Серед них вже відомі й поважні дослідники, імена яких також міцно асоціюються із когнітивною лінгвістикою, — Ж. Фоконьє,